

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ: ВИКЛИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Татаренко Г.В.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля
ORCID: 0000-0001-6291-4455*

Татаренко І.В.,

*аспірант кафедри публічного та приватного права
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0002-7320-4237*

Татаренко Г.В., Татаренко І.В. Воєнні злочини проти дітей у контексті гібридної агресії: виклики кримінально-правового захисту.

Стаття присвячена комплексному аналізу воєнних злочинів проти дітей у контексті сучасної гібридної війни, що триває внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Дослідження акцентує увагу на багатовимірності загроз, з якими стикаються діти під час збройного конфлікту: від фізичних форм насильства, депортації, примусового переміщення до вербування, інформаційного впливу й цифрової експлуатації. У роботі розглянуто динаміку змін у правовому регулюванні, зокрема прийняття Верховною Радою України Закону № 12170 та впровадження нової статті 448 Кримінального кодексу України – «Воєнні злочини проти дітей». Запровадження цієї норми аналізується крізь призму міжнародно-правових зобов'язань України відповідно до Римського статуту, Женевських конвенцій та Конвенції ООН про права дитини. Особливу увагу приділено цифровому виміру гібридної війни, що вимагає переосмислення традиційних механізмів кримінально-правового реагування. На основі аналізу задокументованих випадків залучення неповнолітніх до розвідки, диверсій та інших форм співпраці з агресором через онлайн-платформи (TikTok, Telegram, Roblox, Discord) автори обґрунтовують необхідність адаптації кримінального законодавства до умов цифрової трансформації збройних конфліктів. Водночас, науковий огляд демонструє, що в українському експертному середовищі вже сформовано потужний корпус думок щодо вдосконалення законодавства. Зокрема, піднімаються питання конкуренції кримінально-правових норм, розширення кола суб'єктів злочину, уніфікації санкцій та закріплення безстроковості притягнення до відповідальності. Окремий акцент зроблено на міжнародно-правових механізмах: арештних ордерах МКС щодо високопосадовців РФ, резолюціях ПАРЄ, позиції Комісії ООН, а також прикладах національного законодавства країн ЄС, Канади, Великої Британії. Стаття підкреслює необхідність системної міждисциплінарної відповіді на виклики, що поєднують воєнне, правове, гуманітарне та цифрове виміри. У підсумку формулюються пропозиції щодо подальшого удосконалення кримінального права України з урахуванням міжнародних стандартів, цифрових загроз та потреб практичного правозастосування в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: гібридна війна, діти, воєнні злочини, кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, Міжнародний кримінальний суд, цифрова безпека.

Tatarenko H.V., Tatarenko I.V. War crimes against children in the context of hybrid aggression: challenges of criminal law protection.

The article presents a comprehensive legal analysis of war crimes committed against children within the framework of hybrid warfare, with a particular focus on the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The study explores the multi-dimensional threats facing children in armed conflict, including physical violence, forced deportation, unlawful displacement, recruitment into armed formations, and systematic manipulation through digital platforms. Emphasis is placed on the evolving nature of warfare, where traditional military tactics are supplemented with psychological and cyber tools that target the youngest and most vulnerable population group-children.

Special attention is devoted to recent legislative developments in Ukraine, notably the adoption of Law No. 12170 and the introduction of Article 448 of the Criminal Code of Ukraine – «War Crimes against Children». This legal innovation is analyzed in light of Ukraine's obligations under international humanitarian law, particularly the Rome Statute of the International Criminal Court, the Geneva

Conventions of 1949 and their Additional Protocols, and the UN Convention on the Rights of the Child. The article demonstrates how these legal frameworks are being gradually integrated into national legislation to ensure the criminal accountability of those responsible for crimes against children during armed conflict.

The article also highlights the digital dimension of hybrid warfare, revealing how children are increasingly subjected to influence operations and recruitment via online platforms such as TikTok, Telegram, Roblox, and Discord. These practices often blur the line between virtual gaming and real-world military involvement, as minors are incentivized to share geolocation data, photograph strategic objects, or carry out information-related missions. The systematic use of such tactics by aggressor-state actors underscores the need to update domestic criminal law to reflect the realities of cyber-mediated warfare and digital exploitation.

A critical review of recent Ukrainian legal scholarship reveals a growing awareness of the need for legislative clarity, expanded subject categories of criminal liability, harmonized sanctions, and the elimination of statutes of limitations for war crimes against children. The article further examines international accountability mechanisms, including arrest warrants issued by the ICC, the classification of child deportations as acts of genocide by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, and key statements by the United Nations Independent International Commission of Inquiry.

In conclusion, the authors argue for a multidimensional and interdisciplinary approach to child protection during war, combining criminal, humanitarian, cyber, and educational measures. Only such an integrated strategy can ensure real justice and sustainable protection for children affected by armed conflict in the 21st century.

Key words: hybrid warfare, children, war crimes, criminal law, international humanitarian law, International Criminal Court, digital security.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну створило безпрецедентні виклики у сфері захисту прав дитини. У період воєнного конфлікту саме діти стали однією з найуразливіших категорій населення, і масштаби загроз, спрямованих проти них, набули системного характеру. Станом на 18 червня 2025 року державна платформа «Діти війни» зафіксувала 19 546 випадків депортації українських дітей - це лише підтверджені епізоди, задокументовані в рамках ініціативи *Bring Kids Back*. Окрім того, за оцінками відкритих джерел, озвучених у т. зв. офіційній риториці країни-агресора, близько 744 тисяч дітей було депортовано або примусово переміщено з територій активних бойових дій або тимчасово окупованих регіонів України [1]. Ця статистика підтверджує серйозний і всеохопний характер явища та свідчить про навмисну політику агресора, спрямовану на викорінення української ідентичності в наймолодших поколіннях через зміну середовища, мови, культурного простору й правового статусу.

Паралельно з цим, українські правоохоронні органи активно розслідують факти вчинення воєнних злочинів проти дітей. Як повідомив Офіс Генерального прокурора України, станом на середину 2024 року було відкрито понад 3 800 кримінальних проваджень за такими злочинами. У межах цих розслідувань 54 особам було оголошено про підозру, а 31 особа вже засуджена [2]. Загалом до суду направлено понад 5 700 обвинувальних актів щодо злочинів, пов'язаних із неповнолітніми, з яких понад 2 000 завершилися обвинувальними вироками. Така статистика відображає не лише масштаб злочинної активності проти дітей у зоні воєнного конфлікту, а й високу пріоритетність, яку держава надає цьому питанню на рівні кримінального переслідування. Однак очевидно, що навіть за умов такої процесуальної активності, наявна правова система потребує адаптації до викликів, які диктує гібридна війна, зокрема - її цифровий компонент.

В умовах гібридної війни, що охоплює як фізичну, так і інформаційно-цифрову площину, діти стають особливо вразливими до маніпуляцій, вербування та втягування у протиправну діяльність з боку ворожих структур. Встановлені факти засвідчують, що агресор дедалі активніше використовує можливості цифрових технологій для цілеспрямованого впливу на неповнолітніх, порушуючи як норми міжнародного гуманітарного права, так і стандарти захисту прав дитини.

Зокрема, СБУ та Національна поліція вже задокументували низку резонансних випадків залучення дітей до диверсійних та розвідувальних дій. У Харкові було виявлено й знешкоджено дві злочинні групи, сформовані російськими спецслужбами, які склалися виключно з підлітків віком 15–16 років. Під виглядом «квест-ігор» дітям доручалося здійснювати фотофіксацію військових об'єктів, коригувати вогонь по цивільній інфраструктурі та навіть готувати диверсії [3].

Ці інциденти є лише частиною ширшого феномену. За даними Кіберполіції України, лише у першій половині 2024 року було зафіксовано щонайменше 12 випадків втягування дітей віком від 13 років у злочинну діяльність через платформи TikTok, Telegram та онлайн-ігри. Нерідко дітям пропонували «легкий заробіток» або «призи» за виконання простих, на перший погляд, завдань -

надсилення геолокацій, фотографій мостів, вокзалів, складів тощо. У такий спосіб ворог не лише отримував інформацію, а й створював ілюзію гри, що розмивало межу між реальністю й віртуальністю [4].

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі воєнних злочинів, скоєних проти дітей у контексті гібридної агресії, з акцентом на новітні форми цифрового впливу, а також у визначенні актуальних викликів для кримінально-правового захисту неповнолітніх.

Стан опрацювання проблематики. Останні роки в українській та міжнародній науковій літературі спостерігається посилення інтересу до проблеми воєнних злочинів проти дітей, зумовлене масштабами збройної агресії Російської Федерації. Особливу увагу дослідники приділяють новим формам злочинності в умовах гібридної війни, що поєднує фізичні та інформаційно-цифрові загрози, включно з депортацією, вербуванням та маніпулятивним впливом на дітей.

В. Чаюн зосереджується на юридичній значущості введення до Кримінального кодексу України спеціальної статті 448, що встановлює відповідальність за воєнні злочини проти дітей [5]. Науковець звертає увагу на ризики нормативного дублювання, обмежене коло потенційних суб'єктів злочину, а також на необхідність урахування цифрових форм втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Автор підкреслює, що в умовах гібридної агресії держава потребує модернізованих кримінально-правових механізмів реагування.

О.Г. Кобан розглядає питання воєнних злочинів проти дітей у площині міжнародного гуманітарного та кримінального права, кваліфікуючи такі дії, як депортація, примусова зміна громадянства та вербування, як прояви геноциду [6]. Авторка акцентує на необхідності імплементації положень Римського статуту до національного законодавства та забезпечення стабільної взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом. Також запропоновано визнавати цифрові механізми залучення дітей елементом складу воєнного злочину.

М.М. Сірант і С.І. Маркін наголошують, що традиційні моделі захисту дітей не здатні забезпечити ефективну протидію новітнім загрозам гібридної війни. Вчені закликають до створення ювенальних кіберпідрозділів, здатних протистояти онлайн-вербуванню та деструктивному впливу [7]. У тому ж напрямі Р. В. Іванюк пропонує розглядати використання образу дитини в інформаційній війні як окрему форму насильства, що потребує міждисциплінарного підходу в оцінці й реагуванні [8].

Л.Р. Наливайко аналізує недоліки нормативного врегулювання правового статусу дитини-жертви війни, зокрема в аспекті повернення з територій окупації та репатріації [9]. І.В. Балтакса акцентує увагу на необхідності дотримання конституційного обов'язку держави щодо охорони культурної, мовної та особистісної ідентичності дитини навіть за умов окупації. Науковиця пропонує імплементувати принцип «найкращих інтересів дитини» як засадничий елемент усіх процесуальних процедур, пов'язаних із воєнними злочинами [10].

О.Я. Ковальчук порушує питання цифрового виміру агресії, підкреслюючи небезпеку, яку становлять соціальні мережі та ігрові платформи, що використовуються для залучення неповнолітніх до незаконної діяльності. У зв'язку з цим, автор обґрунтовує доцільність створення реєстру воєнних злочинів у кіберпросторі та розроблення відповідного кримінального регулювання для притягнення до відповідальності осіб, які використовують дітей у межах цифрових операцій агресора [11].

К.Є. Алієва та Г.В. Татаренко аналізують проблеми кваліфікації злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях України, зокрема щодо порушень прав дітей. Авторки підкреслюють необхідність оновлення кримінального законодавства, включно з розмежуванням терористичних актів і воєнних злочинів, визнанням посягання на право на життя як окремого складу злочину та впровадження механізмів документування таких діянь за участі міжнародних організацій [12].

Виклад основного матеріалу. Таким чином, сучасні дослідження демонструють глибоке усвідомлення багатовимірності воєнних злочинів проти дітей. У центрі наукової уваги - поєднання фізичних злочинів із цифровим впливом, необхідність законодавчої деталізації, інституційного реагування та адаптації національного кримінального права до стандартів міжнародного гуманітарного правопорядку. Особливої актуальності набуває питання транснаціонального цифрового впливу, який часто слугує інструментом залучення неповнолітніх до протиправної діяльності. Проблема виходить за межі національної юрисдикції та набуває міжнародного масштабу. За повідомленням представника корпорації Microsoft, озвученим у квітні 2023 року, російські агенти здійснювали спроби проникнення до дитячих спільнот у популярних онлайн-платформах, зокрема *Minecraft*, *Discord*, *Roblox*, із метою вербування, збору інформації та психологічного впливу [13]. Зафіксовано спроби маскування пропагандистських меседжів під нібито дружні запрошення до ігрових груп, де під виглядом «рольових місій» дітям нав'язували інформаційні сценарії з ознаками радикалізації.

Занепокоєння викликає використання дітьми смартфонних ігор з елементами доповненої реальності: гравцям пропонується зробити фото об'єктів у місті або на околицях в обмін на віртуальні

винагороди. У результаті – створюється детальна база зображень місцевості з прив'язкою до гео-локації, яка потрапляє до ворожих структур без усвідомлення цього дітьми [13].

Враховуючи викладене, міжнародне право має адаптуватися до нових форм цифрових загроз. Згідно з Римським статутом МКС (ст. 8), вербування неповнолітніх до участі в збройних діях є воєнним злочином, незалежно від способу його здійснення - фізичного чи цифрового [14]. Отже, залучення дітей до бойових дій чи пов'язаних із ними операцій (розвідка, коригування вогню, логістичне забезпечення) через соціальні мережі та мобільні ігри належить до сфери міжнародної кримінальної юрисдикції. Цифровий простір постає як новітній театр воєнних дій, де діти опиняються не лише в ролі жертв, а й стають об'єктами цілеспрямованої експлуатації. Сукупність задокументованих випадків депортацій, злочинів проти дітей, їх втягнення у бойові дії або розвідувальні операції, а також масового маніпулятивного впливу через інтернет-платформи формує контекст системної небезпеки. У цих умовах надзвичайно важливим є глибокий науковий аналіз кримінально-правових механізмів захисту дітей у воєнний час, із урахуванням новітніх форм злочинності, які поширюються в цифровому середовищі. Законодавча та доктринальна відповідь на ці виклики має спиратися на міжнародні стандарти, українську практику кримінального переслідування та досвід попередніх збройних конфліктів. Інакше кажучи, обґрунтування теми є не лише правовим чи гуманітарним завданням, а елементом стратегії збереження національного майбутнього.

Міжнародне гуманітарне право встановлює чіткі й безкомпромісні заборони на депортацію, переміщення та вербування дітей у контексті збройних конфліктів. Згідно зі статтею 49 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949), «...забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави» [15]. Ця норма охоплює дітей як осіб, що підлягають особливому гуманітарному захисту відповідно до МГП.

Крім того, стаття 50 тієї ж Конвенції покладає на окупаційну державу обов'язок вживати всіх заходів, аби «забезпечити ідентичність, релігійні переконання, родинні зв'язки і національну належність дітей, які перебувають під захистом» [15]. Також прямо забороняється призов або вербування таких дітей до збройних формувань окупанта.

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977) та Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини (2000) закріплюють заборону на участь дітей у збройних конфліктах, зокрема встановлюють 15 років як мінімальний вік для вербування до збройних сил. Протокол II до Женевських конвенцій, який стосується неміжнародних збройних конфліктів, також прямо забороняє вербування та участь осіб, молодших 15 років, у воєнних діях.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС), що є основним джерелом сучасного міжнародного кримінального права, містить окремі положення, присвячені злочинам проти дітей. Стаття 8 Римського статуту включає до переліку воєнних злочинів «вербування або примусову мобілізацію дітей, які не досягли 15 років, для участі у воєнних діях» [14]. Водночас стаття 7, що визначає склад злочинів проти людяності, кваліфікує депортацію або насильницьке переміщення цивільного населення - включно з дітьми - як засіб переслідування певної групи на етнічному, культурному чи національному ґрунті.

Ці положення були застосовані в історично значимій справі *Прокурор проти Томаса Любанги Діло* – першому вироку МКС, винесеному в 2012 році. Обвинувачений, ватажок збройного угруповання в Демократичній Республіці Конго, був засуджений за вербування і використання дітей-солдатів, що стало практичним прецедентом у застосуванні норм МГП щодо захисту дітей у конфліктних зонах [16]. Суд прямо підкреслив, що діти є суб'єктами особливого міжнародного захисту, і їх залучення до збройного конфлікту, незалежно від їхньої «добровільності», становить воєнний злочин.

Актуальне підтвердження ефективності цих норм ми бачимо в арештних ордерах, виданих 17 березня 2023 року Міжнародним кримінальним судом щодо президента рф Путіна та дитячого омбудсмена М. Львової-Белової. Вказаним особам інкримінується «незаконне переміщення дітей з окупованих територій України до Російської Федерації», що згідно з правовою кваліфікацією МКС становить воєнний злочин відповідно до ст. 8(2)(а)(vii) Римського статуту [17].

Більше того, Парламентська асамблея Ради Європи в своїй Резолюції від 27 квітня 2023 року визнала дії російської федерації з масової депортації українських дітей *актом геноциду*, адже примусове переміщення дітей з національної групи є однією з форм геноцидних дій згідно зі статтею II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього [18].

Отже, норми міжнародного гуманітарного і кримінального права однозначно трактують депортацію, примусове переміщення та вербування дітей як тяжкі міжнародні злочини. Ці акти не лише порушують принципи захисту цивільного населення, а й підривають основи міжнародного право-

порядку. В умовах триваючої агресії проти України ефективне застосування міжнародно-правових механізмів, зокрема юрисдикції МКС, набуває не лише правового, а й морального значення - як вияв справедливості й солідарності цивілізованого світу з дітьми, що стали жертвами війни.

У національних правових системах розвинених країн діє чіткий та багаторівневий правовий механізм захисту дітей від участі у збройних конфліктах, депортації, а також інформаційно-пропагандистського впливу. У законодавстві більшості держав Європейського Союзу, зокрема Німеччини, Франції, Нідерландів, Італії, передбачено кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх до збройних формувань, примусове розлучення з родиною, участь у збройних конфліктах та воєнну пропаганду, особливо коли це стосується дитини. Так, німецький Кримінальний кодекс передбачає окрему кваліфікацію для залучення дітей до воєнних дій або збройних угруповань як частину складу воєнного злочину. Французький Кримінальний кодекс (ст. 461-26) містить аналогічну норму, підкріплену додатковими положеннями щодо злочинів проти людяності, що включають депортацію та масове переміщення цивільного населення, включно з неповнолітніми.

На рівні міжнародного кримінального права зазначені діяння традиційно класифікуються як тяжкі міжнародні злочини (статті 7, 8 Статуту МКС) вербування неповнолітніх до участі в збройному конфлікті та їх примусова депортація з територій конфлікту становлять воєнний злочин та злочин проти людяності. Саме в цьому контексті було розцінено дії російської федерації щодо українських дітей – депортацію, розлучення з родинами, зміну громадянства та наступне «усиновлення» – що стало предметом кримінального переслідування МКС та видання ордерів на арешт високопосадовців РФ, включаючи президента Путіна і дитячу омбудсменку Львову-Белову.

Юриспруденція міжнародних кримінальних трибуналів – зокрема Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (ICTY) та Руандійського трибуналу (ICTR) – підтверджує особливий статус дитини як суб'єкта міжнародного захисту. Насильницька депортація дітей неодноразово визнавалася у рішеннях цих трибуналів як форма злочину проти людяності, зокрема коли вона здійснювалася з метою зміни етнічної, релігійної або національної ідентичності, а також як геноцид - у випадках зумисного знищення групи шляхом «переміщення її дітей в іншу групу».

У цифрову епоху країни з розвиненими демократіями дедалі активніше впроваджують законодавчі та адміністративні заходи протидії новітнім загрозам, включно з інтернет-вербуванням неповнолітніх. У Великій Британії ухвалено Закон про безпеку в Інтернеті (Online Safety Act), який вимагає від провайдерів соціальних платформ блокування терористичного контенту, спрямованого на радикалізацію молоді. Аналогічна ініціатива діє в Канаді, де спецслужби й освітні структури координують кампанії із цифрової безпеки дітей, включаючи виявлення вербувальників у соціальних мережах та ігрових платформах. У країнах ЄС освітні програми на рівні Європейської комісії передбачають системну цифрову грамотність учнів, зокрема розпізнавання дезінформації та ознак маніпуляцій у мережі.

У свою чергу, російська федерація системно використовує гуманітарну риторику для прикриття злочинних практик депортації українських дітей, подаючи їхні дії як «евакуацію» або «захист сиріт», хоча такі дії супроводжуються зміною громадянства, інформаційною ізоляцією, заборонаю на використання української мови та фактичним усиновленням без згоди батьків чи законного представника. Ці практики зазнають одностайного засудження на міжнародному рівні.

Вагомим політичним і юридичним сигналом стала спільна заява майже 50 країн - членів ООН, оприлюднена у квітні 2023 року під час засідання Ради Безпеки, де примусове переміщення українських дітей було названо *«порушенням норм міжнародного гуманітарного права, що потребує невідкладної реакції»* [19]. Ця заява засвідчує, що цивілізований світ визнає неприпустимість таких дій і сприймає злочини проти дітей не лише як частину гуманітарної катастрофи, а як атаку на майбутнє цілої нації.

Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень прав людини у контексті збройного конфлікту в Україні неодноразово фіксувала грубі порушення міжнародного гуманітарного права, пов'язані з насильницькими діями проти дітей. У своїй офіційній доповіді за результатами розслідувань, проведених на тимчасово окупованих територіях України, Комісія навела задокументовані факти примусового вивезення неповнолітніх до російської федерації та випадки незаконного усиновлення. Зокрема, йдеться про встановлений випадок, коли лідер політичної партії «Справедливая Росія», 70-річний Сергій Миронов узяв за доньку викрадену з Херсонського обласного будинку дитини 10-місячну дівчинку й змінив її особисті дані [20].

Доповідь Комісії наголошує, що подібні дії не мають випадкового або фрагментарного характеру. Навпаки, вони є частиною систематичної політики, яку російські структури впроваджують за заздальгідь спланованими сценаріями: через організовані перевезення, створення «гуманітарних коридорів» без згоди української сторони, приховану зміну громадянства дітей, їхню передачу в

російські родини або інституції з наступною інкорпорацією у культурне, мовне й правове поле держави-окупанта. Цей ланцюг дій – від фізичного вивезення до юридичного асимілювання – в оцінках міжнародних експертів підпадає під кваліфікацію не лише воєнного злочину, але й потенційно злочину проти людяності або навіть елемента геноцидної практики – з огляду на цілеспрямовану зміну ідентичності дітей, їхнє роз'єднання з національним середовищем і фактичне вилучення з української соціокультурної спільноти.

Ця оцінка Комісії ООН є надзвичайно важливою, оскільки вказує не лише на факт порушення Женевських конвенцій і Римського статуту, але й засвідчує системність, повторюваність і програмність цих дій, що в праві є основоположними ознаками кваліфікації діянь як *mass atrocity crimes*. За логікою міжнародного кримінального правосуддя, саме ці ознаки – організований характер, спрямованість проти певної категорії населення (дітей громадян України), використання державних інституцій держави-агресора – створюють передумови для порушення кримінального провадження не лише проти виконавців, але й проти осіб, які віддавали накази чи створювали умови для реалізації цієї політики. Таким чином, незалежна Комісія ООН не лише встановлює фактичні обставини, а й формулює правову кваліфікацію відповідно до усталених норм міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Ці висновки підтримують подальшу діяльність Міжнародного кримінального суду, який, спираючись на зібрані докази, вже видав ордери на арешт високопосадових представників РФ за фактом незаконного переміщення дітей. Таким чином, юридична кваліфікація дій російських посадовців у частині депортації українських дітей із тимчасово окупованих територій отримує не лише моральне, а й правове підтвердження у міжнародному правовому полі.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що міжнародне право, національні кримінальні кодекси та судова практика провідних країн демонструють наявність чіткої правової та моральної межі щодо неприпустимості будь-якого насильства проти дітей у збройних конфліктах. Такий досвід має бути орієнтиром для вдосконалення українського законодавства та зміцнення міждержавної співпраці у сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини, особливо – у цифрову епоху, де межа між фізичним насильством і кіберзлочинном дедалі більше розмивається.

У відповідь на масштабні злочини, вчинені проти дітей у контексті збройної агресії РФ, Україна здійснила вагомий крок у напрямку посилення кримінально-правового захисту неповнолітніх. 17 червня 2025 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 12170 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України», яким Кодекс доповнено окремим розділом, присвяченим воєнним злочинам проти дітей [21]. Центральною новелою стало запровадження нової статті 448 КК України – «Воєнні злочини проти дітей», що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне переміщення, депортацію, невинуватну затримку репатріації, а також вербування або використання дітей у збройних силах іноземної держави.

Згідно з позицією віцепікерки Верховної Ради О. Кондратюк, така ініціатива прямо впливає з положень міжнародного гуманітарного права, зокрема частини 2 статті 49 IV Женевської конвенції, яка визначає депортацію цивільного населення з окупованих територій як воєнний злочин [22]. З аналогічною позицією виступили міжнародні правозахисні комісії, які зазначають, що навмисна затримка повернення дітей на батьківщину також підпадає під визначення воєнного злочину.

Введення окремого розділу та статті 448 є логічним кроком у рамках реалізації міжнародних зобов'язань України за Римським статуттом, Женевськими конвенціями, Конвенцією ООН про права дитини та її Факультативними протоколами, які вимагають спеціального захисту дітей у збройних конфліктах. Відтак, ці зміни мають не лише символічне, а й практичне значення, утверджуючи невідворотність покарання за злочини проти найуразливішої категорії населення – дітей.

Суттєвим досягненням новел є те, що злочини проти дітей тепер чітко виокремлено в кримінально-правовому полі, що посилює їхню інституційну вагу. Так, нова редакція статей 438 («Порушення законів та звичаїв війни»), 442 («Геноцид») і 442¹ («Злочини проти людяності») доповнюється положеннями про особливий склад злочинів, учинених щодо дітей, а введення статті 448 дозволяє кваліфікувати злочини не загальною, а з урахуванням вікової вразливості постраждалих.

Закон прямо вказує на те, що депортація та незаконне переміщення дітей в умовах війни караються позбавленням волі на строк від 8 до 12 років. Такий крок, на думку провідних експертів, підвищує правову визначеність і сприяє формуванню практики невідворотності покарання. Закон також повністю відповідає рекомендаціям Комітету ООН з прав дитини, який наполягає на криміналізації вербування осіб до 18 років, включно з їхнім використанням у невоєнних цілях – наприклад, у розвідці чи пропаганді [23].

З огляду на сучасні виклики, експерти схвально оцінюють підвищену медійну увагу до цієї теми, що посилює ефект правозастосування. Такий підхід сприяє не лише правовій відповідальності, але й формує довіру до державних інституцій та підтверджує імідж України як правової держави, що дотримується міжнародного гуманітарного права.

Водночас у науковому середовищі та експертному дискурсі висловлюються низка обґрунтованих зауважень до нової регламентації. По-перше, деякі з діянь, передбачених ст. 448 (депортація, переміщення, вербування), уже покриваються чинними статтями 438 та 442¹ КК України [24]. Це створює ризик конкуренції норм та ускладнює їх коректне застосування на практиці без спеціальних вказівок щодо співвідношення складів.

Зокрема, стаття 442-1 прямо передбачає кримінальну відповідальність за переміщення або розміщення дітей на території держави-агресора, а також їх вербування чи використання у воєнних діях у межах реалізації агресивної політики. Таким чином, ідеться про фактичне дублювання кримінально-караних діянь у різних статтях Особливої частини КК України.

Конкретна конкуренція норм може виникати, наприклад, у випадках примусового вивезення дітей із тимчасово окупованих територій до держави-агресора для подальшого усиновлення або розміщення у прийомних родинах. Такі діяння можуть водночас підпадати під ознаки «незаконного переміщення або депортації дитини» у статті 438 КК (як воєнного злочину) та «переміщення дитини на територію держави-агресора» у статті 442¹ КК (як спеціальної норми, що описує елементи геноцидної політики).

Відповідно до ст. 33 КК України конкуренція загальної та спеціальної норми має вирішуватися шляхом застосування спеціальної норми, яка більш детально визначає ознаки складу злочину та враховує специфічні обставини його вчинення. У цьому контексті стаття 442¹ КК виступає як *lex specialis* щодо статті 438 КК, оскільки описує специфічні діяння у зв'язку з агресивною політикою держави-агресора, зокрема спрямованою на зміну етнічної ідентичності дітей через примусове усиновлення чи культурну асиміляцію.

Проте така конкуренція на практиці породжує низку складнощів. Для застосування статті 442¹ КК необхідним буде доведення спеціального наміру суб'єкта злочину, пов'язаного з реалізацією геноцидної політики або політики асиміляції. Це підвищує вимоги до слідства щодо збирання доказів, що підтверджують не лише сам факт переміщення дитини, але й його цільовий характер. Водночас, без чітких роз'яснень щодо співвідношення зазначених норм виникатиме ризик дублювання обвинувачень або правової невизначеності під час кваліфікації діянь.

Така ситуація вимагає від законодавця або практики правозастосування вироблення чітких критеріїв розмежування застосування загальної статті 438 КК і спеціальної статті 442¹ КК. Зокрема, пропонується враховувати мотиви та цілі вчинення злочину: застосовувати статтю 442¹ у разі доведення наміру на асиміляцію чи знищення національної ідентичності дітей, а статтю 438 – у випадках інших форм незаконного переміщення або депортації без спеціального мотиву. Такий підхід дозволив би уникнути правової колізії та забезпечити більш передбачуване і послідовне застосування кримінального закону.

По-друге, передбачене покарання у вигляді 8-12 років позбавлення волі є менш суворим, ніж санкції за аналогічні діяння стосовно інших цивільних осіб (7–15 років за ст. 442¹), що виглядає як непропорційне зменшення відповідальності у випадку з дітьми – попри те, що саме ця категорія осіб потребує найсуворішого захисту.

Внесення діянь щодо дітей як додаткового елементу диспозиції статті 438 КК виглядає не-системним рішенням з погляду законодавчої техніки. На відміну від усталеного підходу, коли діяння проти дітей кваліфікуються як окрема частина статті або як кваліфікована ознака складу злочину, зміни до 438 просто додають ці діяння до переліку «інших порушень законів та звичаїв війни». Така конструкція не забезпечує чіткої ієрархії складів злочинів за об'єктом посягання і не враховує особливий статус дітей як особливо вразливої групи у міжнародному гуманітарному праві.

Без окремої частини або спеціальної статті, присвяченої злочинам проти дітей у збройних конфліктах, виникає ризик фрагментації кримінально-правового захисту та конкуренції норм, коли одна й та сама поведінка може підпадати під кілька статей без чітких критеріїв розмежування. Це ускладнює єдність та передбачуваність правозастосування, а також гармонізацію національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами, які визнають дітей особливо захищеною категорією цивільного населення.

По-третє, вказане в статті поняття «*невиправдана затримка репатріації*» не має чіткого юридичного визначення, що може призвести до непослідовної практики його застосування судами. Також звуження кола суб'єктів злочину лише до «представників іноземної держави» залишає поза увагою потенційно винних – колаборантів, найманців, приватних осіб, що діяли від імені агресора або у його інтересах.

По-четверте, у запропонованій редакції статті ККУ використовується юридична конструкція «незаконні переміщення або депортація дитини» без належного визначення змісту цих понять. Така конструкція виглядає надто загальною і залишає поза увагою важливі елементи, які традиційно закріплюються у міжнародному гуманітарному праві. Зокрема, не визначено, що саме має

вважатися «незаконним» переміщенням у контексті збройного конфлікту, які критерії відрізняють його від дозволеної евакуації або переміщення з міркувань безпеки. Це створює ризик довільного і непослідовного тлумачення таких діянь під час правозастосування.

Міжнародне гуманітарне право містить усталені дефініції та критерії для оцінки переміщення цивільного населення. Наприклад, IV Женевська конвенція 1949 р. (ст. 49) прямо забороняє «примусову індивідуальну або масову пересилку чи депортацію» з окупованої території, однак дозволяє евакуації з міркувань безпеки населення [15]. Аналогічно, Римський статут Міжнародного кримінального суду кваліфікує депортацію або насильницьке переміщення населення як злочини лише у випадках, коли вони здійснюються без підстав, передбачених міжнародним правом. Ці формулювання демонструють, що міжнародне право надає значення конкретним виняткам і контексту, чого бракує у національній нормі.

Відсутність таких визначальних ознак у тексті Кримінального кодексу України може ускладнити як встановлення складу злочину під час досудового розслідування, так і доказування у суді. Це підвищує ризик неоднорідної практики та порушення принципу правової визначеності у кримінальному праві. Крім того, неузгодженість формулювань із міжнародними стандартами може стати перешкодою для співпраці з міжнародними слідчими та судами, зокрема Міжнародним кримінальним судом, у контексті документування та переслідування воєнних злочинів.

Для усунення цих проблем доцільно передбачити в національному законодавстві більш деталізоване визначення понять «незаконне переміщення» та «депортація дитини», з урахуванням відповідних міжнародно-правових зобов'язань України. Наприклад, можна було б закріпити, що під такими діями розуміється переміщення через державний кордон або з окупованої території без згоди законних представників дитини, крім випадків евакуації чи переміщення, здійсненого з міркувань безпеки відповідно до міжнародного гуманітарного права. Це підвищило б юридичну визначеність норми, сприяло б її ефективному правозастосуванню та забезпечило відповідність міжнародним стандартам.

По-п'яте, варто зауважити, що закон не передбачає спеціальних положень щодо строків давності, хоча злочини проти дітей у контексті війни, як і інші воєнні злочини, мають бути непідсудними часовим обмеженням згідно з міжнародною практикою.

Очікується, що введення спеціальної статті 448 дозволить пришвидшити розгляд таких справ, забезпечити чітку кваліфікацію та полегшити співпрацю з міжнародними юрисдикціями, включно з МКС.

Однак ефективна реалізація цих норм потребує комплексного доопрацювання, що включає, передусім, уточнення термінології шляхом законодавчого визначення поняття «невиправдана затримка репатріації» з детальним зазначенням строків, процедур та виняткових обставин, які можуть вплинути на застосування цієї категорії.

По-шосте, актуальним є питання уніфікації санкцій, що передбачає перегляд строку позбавлення волі з метою підвищення верхньої межі до 15 років як засобу забезпечення суворості покарання, пропорційної тяжкості вчинених діянь. Водночас важливим аспектом є розширення суб'єктного складу, що дозволить охопити не лише представників іноземної держави, але й колаборантів, найманців, а також працівників підконтрольних агресору утворень, які брали участь у вчиненні злочинів проти дітей. Завершальним компонентом удосконалення має стати закріплення безстроковості переслідування таких злочинів, тобто встановлення спеціального режиму відсутності строків давності для усіх воєнних злочинів, учинених проти дітей у контексті збройного конфлікту.

На перспективу – у цифровому вимірі актуальним є впровадження комплексної стратегії кіберзахисту дітей, яка має включати: розробку освітніх програм з цифрової грамотності та критичного мислення; створення спеціального підрозділу з моніторингу мережевого середовища на предмет вербування неповнолітніх; встановлення інституційної співпраці з IT-компаніями щодо виявлення та блокування деструктивного контенту.

Висновки. Запровадження вказаних заходів дозволить не лише адаптувати українське кримінальне право до стандартів міжнародного гуманітарного права, а й забезпечити практичну реалізацію захисту дітей як однієї з найвразливіших категорій населення в умовах війни.

Таким чином, українське законодавство демонструє чітку тенденцію до гармонізації з міжнародними стандартами захисту дітей у період збройного конфлікту. Ухвалення окремої статті 448 Кримінального кодексу України та відповідне оновлення інших норм щодо воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності засвідчують прагнення держави не лише реагувати на факти масових порушень, а й створити ефективну юридичну інфраструктуру для їх попередження, розслідування та притягнення винних до відповідальності.

Разом із тим, для досягнення реального правового захисту неповнолітніх недостатньо лише нормативного оновлення. Необхідним є комплексне, міждисциплінарне впровадження новел – із

урахуванням специфіки сучасної гібридної війни, зокрема її цифрового виміру. Саме цифрове середовище, в якому відбувається інформаційне, психологічне й ідеологічне втягнення дітей у війнні процеси (через соцмережі, онлайн-ігри, закриті чати), потребує окремої уваги на рівні кримінального аналізу, оперативного реагування та міжвідомчої координації.

Превентивні заходи, спрямовані на підвищення цифрової обізнаності неповнолітніх, моніторинг інтернет-контенту, освітні кампанії та ефективну співпрацю з платформами цифрових сервісів, повинні діяти у взаємозв'язку з правовими інструментами, що вже запроваджені. Лише синергія кримінально-правових, інформаційних та гуманітарних заходів дозволить ефективно протистояти спробам втягнення дітей у протиправні дії, а також забезпечити справжній захист їхніх прав в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діти війни. Офіційний портал Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>.
2. Дані про злочини проти дітей внаслідок збройної агресії Росії. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3796454-u-bazi-ditej-vijni-znahodatsa-dani-pro-ponad-19500-deportovanih-ditej.html>.
3. Russia FSB relies on Ukrainian minors for criminal activities disguised as «quest games». Security Affairs. 17 Dec 2024. – URL: <https://securityaffairs.com/172052/intelligence/fsb-relies-on-ukrainian-minors-for-criminal-activities-disguised-as-quest-games.html>.
4. Спецслужби РФ вербують українських підлітків для диверсій. Суспільне. 6 липня 2024. URL: <https://susplne.media/rivne/779627-pidlitki-nesut-vidpovidalnist-ak-dorosli-policejskij-iz-rivnensini-rozpoviv-ak-vberegiti-ditej-vid-verbuvanna>.
5. Чаюн В. Відповідальність за депортацію та використання дітей у війні: що зміниться в законі. *Юридична практика*. 08.04.2025. URL: <https://pravo.ua/vidpovidalnist-za-deportatsiiu-ta-vykorystannia-ditei-u-viini-shcho-zminytsia-v-zakoni>.
6. Кобан О.Г. Військові злочини проти дітей: правові аспекти та практика притягнення до відповідальності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 3(33). С. 559–570. DOI: 10.52058/2786-6300-2025-3(33)-559-570. УДК: 341.322-053.2/.7.
7. Сірант М.М., Маркін С.І. Захист прав дитини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 694–696. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/172.
8. Наливайко Л.Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 77–81. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.04.11.
9. Іванюк Р.В. Проблеми захисту прав жінок та дітей від насильства в умовах збройного конфлікту: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. – С. 40–43. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-3/6.
10. Балтакса І.В. Проблеми забезпечення прав та гарантій дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Актуальні проблеми публічного та приватного права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 17 жовтня 2023 р.) / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: НУБіП України, 2023. С. 17–19. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u169/zbirnik_17.10.pdf.
11. Ковальчук О.Я. Гарантування відповідальності Росії за війнні злочини в Україні: інформаційно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 105(2). С. 149–159. DOI: 10.32631/v.2024.2.37.
12. Алієва К.Є., Татаренко Г.В. Проблеми правового захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб в умовах збройного конфлікту. *Правові та економічні засади реформування системи органів державної влади і правосуддя в умовах інтеграції до європейської спільноти: проблеми та перспективи*: монографія / [Колектив авторів]; за ред. Г.В. Татаренко. Сєверодонецьк : Вид-во СЧУ ім. В. Даля, 2018. С. 43–56. 208 с.
13. Microsoft: російські спецслужби вербували дітей через онлайн-ігри. 6262.com.ua. 2023. 5 квітня. URL: <https://www.6262.com.ua/news/3589911/microsoft-rosijski-specsluzbi-verbuvati-ditej-cerez-onlajn-igri>, вільний. Дата звернення: 18.06.2025.
14. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3909-20>.
15. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Верховна Рада України. Офіційний вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154.
16. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. Міжнародний кримінальний суд. 2012. Вердикт від 14 березня 2012 р. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/LubangaEng.pdf>.

17. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. 17 березня 2023. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and-maria-alekseyevna-lvova-belova>.
18. Депортація та насильницьке переміщення українських дітей і цивільних осіб до Російської Федерації або на тимчасово окуповані українські території: створення умов для їх безпечного повернення, припинення цих злочинів і притягнення винних до відповідальності: Резолюція 2495 (2023) . Парламентська асамблея Ради Європи. 2023. 27 квітня. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html>.
19. Joint Statement in response to the Russian Federation's Arria-formula meeting on the unlawful forced deportation of children by the Russian Federation in Ukraine. Permanent Mission of Finland to the UN. 2023. 5 April. Спільна заява від імені Андорри, Австрії, Канади, України та ще майже 50 держав щодо примусового вивезення українських дітей – воєнного злочину. URL: <https://finlandabroad.fi/.../joint-statement-in-response-to-the-russian-federation-s-arria-formula-meeting-on-the-unlawful-forced-deportation-of-children-by-the-russian-federation-in-ukraine/384951>.
20. Reuters. *How Russian officials and their collaborators spirit away Ukraine's children*. Reuters Investigates. Kherson–New York–London. 11 січня 2024. URL: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/ukraine-crisis-children>.
21. Верховна Рада України. Парламент прийняв Закон України від 17 червня 2025 року № 12170 «Про внесення змін до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях». Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 18 червня 2025. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/263134.html>.
22. Кондратюк О. Є. Воєнні злочини проти дітей мають отримати спеціальну правову кваліфікацію. Інтерфакс-Україна. 16 червня 2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1026860.html>.
23. Комітет ООН з прав дитини. Conclusion Observations on the combined third and fourth periodic reports of Ukraine (CRC/C/UKR/CO/3-4). Geneva, 21 April 2011. U.N. Doc. CRC/C/UKR/CO/3-4. Concluding observations adopted 28 Jan. 2011. URL: <https://www.refworld.org/policy/polrec/crc/2011/en/39476>.
24. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III (ред. від 07.06.2025). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.